

UDK 811.172*366.5(075.8)
Ju38

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2011 m. gruodžio 12 d., protokolas Nr. 3)

Recenzavo:

prof. dr. Albinas Drukteinis
(Klaipėdos universitetas)

dr. Rolandas Mikulskas
(Lietuvių kalbos institutas)

Knygos rengimą ir leidybą parėmė
Lietuvos mokslo ir studijų fondas bei
Lietuvos mokslo taryba

ISBN 978-609-459-148-8

© Artūras Judžentis, 2012
© Vilniaus universitetas, 2012

TURINYS

PRATARMĖ	9
1. ĮVADAS	15
1.1. Gramatika. 1.2. Gramatinė kategorija. 1.3. Gramatinių kategorijų klasifikacija. 1.4. Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos. 1.5. „Slaptosios“ kategorijos (gyvumas)	
2. GIMINĖ	27
2.1. Giminė ir derinimo klasė; giminės kategorijos sistema. 2.2. Daiktavardžių giminė: semantiškai motyvuota ir nemotyvuota (2.2.1); morfologinė ir semantinė (2.2.2); <i>substantiva mobilia</i> daiktavardžių (2.2.3); hybridinių daiktavardžių (<i>substantiva communia</i>) (2.2.4); metaforiškai vartojamų daiktavardžių (2.2.5); nekaitomųjų daiktavardžių (2.2.6); daiktavardiškųjų įvardžių (2.2.7). 2.3. Būdvardžių ir būdvardiškai vartojamų žodžių giminė: derinimas (2.3.1); derinimo hierarchija (2.3.2); bevardė giminė (2.3.3); giminės parinkimo taisyklės (2.3.4)	
3. SKAIČIUS	49
3.1. Kategorijos turinys ir raiška. 3.2. Daiktavardžių skaičius: skaičiaus formų leksikalizacija (3.2.1); skaičiais nekaitomi daiktavardžiai (3.2.2); nekaitomųjų daiktavardžių skaičius (3.2.3). 3.3.1. Daiktavardiškųjų įvardžių skaičius. 3.3.2. Įvardžių dviskaito formų interpretacija. 3.4. Kiekinių skaitvardžių skaičius. 3.5. Derinimas skaičiumi. 3.6. Veiksmožųjų skaičiaus kategorija. 3.7. Įvykių skaičius	

4. LINKSNIS 65

4.1. Linksnis ir linksnio žymėjimas. 4.2. Linksnis ir derinimas. 4.3. Nekaitomųjų daiktavardžių linksnis. 4.4. Linksno valdymas. 4.5. Linksnis ir gramatinės bei semantinės funkcijos. 4.6. Lietuvių kalbos linksnių sistema. 4.7. Linksnių klasifikacija. 4.8. Pagrindinės lietuvių kalbos linksnių reikšmės. 4.9. Linksniavimas ir linksniuotės. Linksnių sinkretizmas. Supletyviškumas. 4.10. Linksno formų prieveiksmėjimas

5. LAIPSNIS 85

5.1. Laipsnio kategorijos turinys, raiška ir pobūdis. 5.2. Laipsnio formų sistema: pamatinis laipsnis (5.2.1); aukštėlesniojo laipsnio problema (5.2.2). 5.3. Absoliutinė laipsnio formų vartoseną. 5.4. Būdvardžių laipsniavimas: analitinės formos (5.4.1); defektinės laipsnio paradigmos ir okaziniai dariniai (5.4.2); nelaiipsniuojami būdvardžiai (5.4.3). 5.5. Dalyvių laipsnio formos. 5.6. Prieveiksmių laipsniavimas. 5.7. Lyginamieji junginiai

6. APIBRĖŽTUMAS 99

6.1. Apibrėžtumo samprata. Kategorijos turinys. 6.2. Apibrėžtumo raiškos priemonės. 6.3. Apibrėžtumo rūšys. 6.4. Apibendrinamasis (generinis) apibrėžtumas. 6.5. Apibrėžtumo raiška įvardžiuotinais būdvardžiais. 6.6. Periferiniai apibrėžtumo raiškos būdai

7. ASMUO 111

7.1. Asmens kategorijos turinys, deiktinis pobūdis ir raiška. 7.2. Asmeninių įvardžių semantika ir vartoseną: participiniai įvardžiai (7.2.1); neparticipiniai įvardžiai (7.2.2); asmeninių įvardžių linksniavimas; savybiniai kilmininkai (7.2.3); periferiniai atvejai (7.2.4). 7.3. Veiksmažodžių asmens formos. 7.4. Asmeniniai ir beasmeniai sakiniai. 7.5. Visuomeninių santykių raiška. 7.6. Sąsajos su gyvumo kategorija

8. LAIKAS 131

8.1. Ontologinis ir gramatinis laikas. 8.2. Absoliutus ir santykinis gramatinis laikas. 8.3. Gramatinio laiko raiška: vientisiniai laikai (8.3.1); sudėtinių laikų klausimas (8.3.2). 8.4. Nefinitinių veiksmažodžio formų laikas

9. VEIKSLAS (ASPEKTAS) 147

9.1. Veikslo kategorijos turinys, raiška ir pobūdis. 9.2. Veikslo reikšmės. 9.3. Veikslo ir veiksmažodžių reikšminės grupės. 9.4. Veikslo kategorijos reikšmių pluoštai: eigos (9.4.1) ir įvykio (9.4.2) veikslo. 9.5. Veikslo formų priešprieša. 9.6. Veikslo ir laikas: kalbėtojo žiūros taškas; dažninės veiksmažodžių būtojo laiko formos; sudėtiniai laikai. 9.7. Veikslo ir nuosaka

10. NUOSAKA 165

10.1. Modalumas ir nuosaka. 10.2. Modalumo rūšys: episteminis ir deontinis modalumas (10.2.1); realis ir irealis (10.2.2). 10.3. Nuosakos kategorija lietuvių

kalbotyroje. **10.4.** Modalumo rūšys ir veiksmažodžių nuosakos: tiesioginė (**10.4.1**), liepiamoji (**10.4.2**) ir tariamoji (**10.4.3**) nuosaka; nuosakos kategorijos sistema (**10.4.4**). **10.5.** Modaliniai sakinių tipai

11. EVIDENCIALUMAS 183

11.1. Evidencialumo samprata ir raiška. **11.2.** Evidencialumo reikšmių sistema. **11.3.** Evidencialumo sąsajos su modalumu. **11.4.** Evidencialumas ir nuosakos kategorija. **11.4.** Evidencialumas ir rūšies kategorija

12. RŪŠIS 193

12.1. Rūšies kategorijos turinys. **12.2.** Veikiamoji ir neveikiamoji rūšis. **12.3.** Rūšies kategorijos raiška: dalyvių (**12.3.1**) ir asmenuojamųjų veiksmažodžio formų (**12.3.2**) rūšis. **12.4.** Sangrąžinių veiksmažodžių statusas

13. TRANZITYVUMAS 211

13.1. Transzityvumo samprata. **13.2.** Transzityviniai ir intranzityviniai veiksmažodžiai. **13.3.** Transzityvumo priešpriešos. **13.4.** Argumentų derivacija. **13.5.** Transzityvumas ir sakinio struktūra. **13.6.** Transzityvinė ir intranzityvinė sakinio struktūra

RODYKLĖS 227

SUMMARY 241

PRATARMĖ

Knygoje nagrinėjamos lietuvių kalbos gramatinėmis priemonėmis perteikiamos reikšmės, t. y. gramatinės semantikos dalykai. Lietuvių kalbotyroje juos aptarti įprasta morfologijos rėmuose. Tačiau gramatinių kategorijų tematika niekaip į šiuos rėmus netelpa. Gramatinės kategorijos apima semantikos, morfologijos, sintaksės, o kartais ir pragmatikos lygmenis. Tiesa, kategorijos gerokai viena nuo kitos skiriasi: vienos apima didesnę, kitos mažesnę reikšmių pluoštą, vienų raiška išsitenka kaitybinės morfologijos srityje, o kitos išsitenka ir į darybinės morfologijos, net sintaksės sritis. Kalbos gramatinę sandarą nagrinėjant atskirais lygmenimis, morfologinės kategorijos arba išskaidomos į dalis (taip iš akių išleidžiant sudėtingo reiškimo visumą), arba tik trumpai paminimos prie nagrinėjamų morfologijos ar sintaksės reiškinių. Tai paskatino jas panagrinėti atskirai, kaip santykinai savarankišką tyrimo objektą.

Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos jau nemažai tirtos. Jos aprašytos akademinėse gramatikose – daugiatomėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (1965, 1971, iš dalies ir 1976) ir vienatomėse įvairiakalbėse *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikose*